

Teresa Colomer
Universitat Autònoma
de Barcelona

Montserrat Fons
Consell de Direcció
d'ARTICLES

Les societats actuals utilitzen múltiples associacions de text i d'imatge per fer tota mena d'usos comunicatius, artístics o de coneixement, de manera que l'alfabetització escolar dels nois i les noies cada vegada inclou més textos construïts a partir de l'articulació de diferents codis. Així, per posar-ne alguns exemples ben dispersos, l'escola fa dècades que va introduir, en les seves possibilitats educatives, l'anàlisi de la publicitat, alguns continguts sobre la lectura de la imatge, el còmic o l'interès pels cal·ligrames poètics; de la mateixa manera que ha anat incorporant els recursos gràfics i visuals en els seus materials didàctics, cosa especialment visible en els llibres de text posteriors a la reforma de la LOGSE, i han passat a ser prescriptius tot un seguit de continguts i objectius referits a la competència comunicativa lingüística i audiovisual a partir de la LOE. D'altra banda, les narracions adreçades als infants sempre han tingut en compte l'atractiu de la imatge, ja que, com diu l'Alicia de Carroll, «de què serveix un llibre si no té il·lustracions?». En l'actualitat, les noves tecnologies no han fet sinó potenciar enormement l'aliança dels codis orals, escrits i visuals, tant pel que fa a l'àmbit escolar, amb la presència dels ordinadors a l'aula, com en la ficció infantil i juvenil. És ben clar que només som al començament d'un procés que està en ascens.

De tots aquests usos, hem triat aquí de reflexionar sobre les narracions impreses que es desenvolupen a partir de la interrelació entre els codis escrits i visuals. La difusió dels àlbums al primer cicle de primària, el seu potencial per als nivells educatius més alts o la difusió actual del còmic i del que s'ha denominat «novel·les gràfiques» faciliten que les narracions visuals gràfiques siguin materials cada vegada més presents en l'educació ficcional dels nois i les noies.

Pel que fa al còmic, fa temps que pressiona per entrar al món acadèmic. Ho ha tingut molt difícil, perquè l'escola ha mirat sempre amb desconfiança una narrativa amb poc text que semblava que només havia de servir per desviar els lectors del veritable esforç de l'aprenentatge de la lectura. La seva presència a les biblioteques de centre continua sent gairebé testimonial i l'ús escolar que se'n fa, sovint es limita, o bé a analitzar algunes nocions bàsiques de les seves convencions, o bé a considerar-lo un recurs didàctic (el pas de la narració escrita a còmic per part dels alumnes, per exemple). En els últims temps, però, sembla que els docents han començat a dedicar-hi més atenció, probablement a partir de fets com ara la història artística i d'estudis que ja arrossega el còmic, l'afició dels alumnes pel manga o la multiplicació actual dels seus gèneres, així com l'ennobliment buscat per l'edició amb còmics més llargs i elaborats: les novel·les gràfiques.

D'altra banda, l'entrada dels llibres infantils al centre docent va portar els contes il·lustrats a les biblioteques escolars. Especialment,

els llibres van poblar les aules dels primers nivells a partir dels canvis pedagògics produïts en el primer ensenyament de la lectura i l'escriptura, uns canvis que van posar èmfasi en l'accés a material imprès d'ús social i en llibres que els infants poguessin llegir autònomament a partir de les seves escasses habilitats. Entre els contes, van arribar «els àlbums», és a dir, els llibres que reparteixen la informació entre els dos codis, visuals i escrits, aquells contes que no es poden llegir sense veure'n les il·lustracions si no se'n vol amputar el sentit. Els llibres d'aquest tipus ja havien nascut amb alguna mena de relació amb els projectes educatius. Va ser el cas dels àlbums francesos de «Père Castor», una de les fites del seu desenvolupament a l'inci de la dècada de 1930. De manera que els àlbums han estat un tipus de narració visual amb més sort que els còmics en la consideració escolar, però també han sofert algunes limitacions, ja que sempre han estat vistos com a llibres cars, poc rendibles per a la lectura i circumscrits, en qualsevol cas, als primers nivells d'escolaritat.

Aquesta situació ha començat a canviar en els darrers anys. D'una banda, els àlbums han aconseguit un auge editorial espectacular, probablement perquè es tracta d'un producte que casa perfectament amb les nostres benestants societats de consum, que han desenvolupat un progressiu interès per la imatge i el joc amb els formats i els materials. D'altra banda, els estudis sobre literatura infantil els han dedicat recentment molta atenció, tot considerant-los una aportació original i específica d'aquest tipus de literatura a les formes culturals modernes, amb una gran presència de cursos, simposis i publicacions sobre el tema.¹ Legitimats, doncs, per la teoria i imposats pel consum, els àlbums s'han convertit en la joia de la corona dels mediadors —especialistes, bibliotecaris, pares, etc.

L'oferta d'àlbums s'ha anat estenent i diversificant de manera molt ràpida en els últims anys. De llibres per a infants han passat a oferir-se ara com una lectura adient per als nois i les noies més grans, i fins i tot per a una franja de públic «col·leccionista» sense distinció d'edat. Alhora, la seva experimentalitat ha augmentat fins arribar a graus importants de sofisticació en una part prou apreciable de la producció actual, tot i que cal dir que, en molts casos, els avenços destaquen més pel que fa als aspectes visuals, que no pas per la cura en les històries narratives. En el desenvolupament del nou producte cultural, la imatge s'ha anat apoderant de tota mena de papers narratius, fins a l'extrem de prescindir totalment del text en llibres que ja no van destinats necessàriament als infants no lectors; o bé ha arribat a barrejar les seves formes amb les del còmic, fins al punt que de vegades no és fàcil establir davant de quina mena de narració gràfica ens trobem.

Amb tots aquests canvis, les narratives gràfiques han començat a ser contemplades com uns textos molt interessants per als aprenentatges escolars. Adients per a alguns tipus determinats d'alumnes –els primers lectors, els lectors febles o els infants nouvinguts–, que, per llegir-los, troben suport en la imatge i se senten atrets per aquests llibres bells que els reforcen la motivació i la participació escolars. Adients per a determinats aprenentatges, perquè els jocs experimentals freqüents en aquests llibres (com ara la intertextualitat a diversos nivells de l'obra o l'aposta metaficcional) poden ajudar els nois i les noies a apreciar aquests recursos ficcionals i literaris d'una manera més ràpida i plaent, o perquè el fet d'obligar el lector a distingir les interrelacions de dos codis pot fer més fàcil entendre el funcionament dels elements narratius. Adients per a determinades formes d'aprenentatge, perquè les narracions visuals gràfiques es presten amb molta naturalitat a ser interpretades de forma conjunta per diversos lectors, de manera que poden suposar una gran ocasió per difondre la pràctica de la construcció compartida del sentit del text a les aules.

De tots aquests aspectes, ens en parlen els articles d'aquest monogràfic. Teresa Duran (p. 10-22) presenta el tema de la lectura d'àlbums a la nostra societat com una modalitat bibliogràfica a l'era de la imatge. A partir d'un recorregut històric pel llibre il·lustrat, en relació amb les innovacions de les tècniques d'impressió i amb les diferents funcions, ens situa a l'actualitat per apreciar l'ocasió que ofereixen els àlbums, no solament per aprendre a llegir text, sinó també i sobretot per aprendre a llegir imatges. L'autora ens fa veure que, en un temps en què tots els mitjans audiovisuals que ens envolten quotidianament constitueixen una aportació molt rellevant per comprendre el món i els seus fets, els àlbums són una magnífica oportunitat per aprendre a visualitzar d'una manera reflexiva la relació entre significat i significat.

Brenda Bellorín i M. Cecília Silva-Díaz (p. 23-31) obren la tanda de les reflexions concretes parant atenció a les possibilitats comunicatives de les narracions visuals extremes: els llibres sense text. Si els processos mentals requereixen una representació lingüística, com s'ho fan les narracions només visuals per guiar el procés de significació dels lectors? La resposta es troba en la forma deliberada en què el text disposa els seus espais d'indeterminació per tal de propiciar que els lectors els omplin de sentit. El procés s'exemplifica amb la lectura del llibre *Emigrantes*, de Shaun Tan, feta per un grup de nois i noies de primer d'ESO.

Els dos articles següents exposen seqüències didàctiques basades en la discussió d'àlbums a les aules per a objectius diferents. Vanesa Amat (p. 32-41) exposa una intervenció a primer cicle de primària encaminada a desenvolupar la capacitat crítica dels primers lectors, tot ins-

tant-los a compartir les percepcions, els desconcerts i les valoracions sobre diversos àlbums il·lustrats. Parteix de la idea que aquesta construcció compartida facilita l'adquisició d'un llenguatge metaliterari i permet desenvolupar la capacitat de formular els propis judicis sobre les obres; un aspecte essencial en l'educació literària dels infants que, en els darrers anys, s'ha situat en el bell mig de la recerca en didàctica de la literatura. D'altra banda, Montserrat Pérez (p. 42-50) fa jugar els avantatges de motivació i de suport a la interpretació que ofereixen els àlbums –en aquest cas, un llibre també sense text, *El soldadito de plomo*, de Jörg Müller–, a favor de l'adquisició de competència lingüística i discursiva en la llengua d'acollida per part d'un grup d'alumnes novins, a l'etapa de secundària.

Olalla Hernández (p. 51-59) adreça el seu article al gènere específic del còmic i la novel·la gràfica. S'hi definixen conceptes, característiques, tipus de gèneres, temes i estils. L'intent d'acostar el lector a l'anàlisi d'aquest tipus de narrativa, amb la inclusió d'una selecció d'obres de ficció recomanades, porta a remarcar-ne les possibilitats com a material digne de ser descobert pels mediadors per fomentar la lectura a l'escola i a les biblioteques.

Les imatges també dialoguen amb la poesia. El monogràfic s'enriqueix amb la col·laboració de l'il·lustrador Arnal Ballester (p. 60-66), de trajectòria ben coneguda i Premi Nacional d'Il·lustració 2009. A partir de la seva experiència educativa de fer analitzar les imatges de poemes i narracions en vers, el seu article mostra com la il·lustració supera «la representació d'allò accessori, interpreta i expressa, especialment amb la metàfora, la metonímia i el símbol visuals, creant estructures poètiques pròpies, que no sempre equivalen a les de la paraula».

El monogràfic es tanca amb una bibliografia seleccionada per M. Cecília Silva-Díaz (p. 67-71). Dividida en breus apartats, tracta sobre els aspectes generals del llenguatge de la imatge, els gèneres concrets de l'àlbum o el còmic, la recepció dels lectors i les possibilitats d'ús didàctic d'aquest nou tipus de ficció, tot per tal d'ajudar a fer nous passos en aquest camp a qualsevol lector que s'hagi sentit interessat pel tema.

Nota

1. Potser cal destacar que l'any 2007 es va celebrar precisament a Catalunya el primer simposi internacional sobre aquesta qüestió (*New impulses in picture book research. Aesthetic and cognitive aspects of picture books*. UAB), que va agrupar la majoria dels especialistes internacionals més reconeguts en aquest camp. El simposi va establir una periodicitat bianual de les seves trobades (el 2009 se'n va celebrar el segon a Glasgow) i va potenciar la sol·licitud de dues xarxes de recerca universitària, una d'europea i una altra de diversos continents.